

Слободяник, Ю.Б. Становлення та розвиток поняття «фінансовий механізм підприємств» [Текст] / Ю.Б. Слободяник // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – Вип. 224. – Т. 4. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 1065-1075.

К.е.н. Слободяник Ю.Б.

Українська академія банківської справи НБУ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ "ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ПІДПРИЄМСТВ"

Проаналізовано розвиток поняття фінансовий механізм підприємств. З урахуванням галузевих особливостей запропоновано визначення поняття фінансовий механізм функціонування підприємств пасажирського автотранспорту.

Ключові слова: фінанси, фінансовий механізм, фінансовий механізм підприємств.

I. Вступ. У дослідженнях, присвячених фінансовому механізму, незалежно від того, у якій економічній сфері вони проводяться, прямо чи опосередковано використовуються такі загальнонаукові поняття, як: "фінанси", "фінансові відносини", "особливості фінансово-господарської діяльності", "механізм". Тому теоретичне дослідження проблем формування фінансового механізму підприємств пасажирського автотранспорту з метою забезпечення стабільної роботи, на нашу думку, необхідно починати з розкриття саме цих понять.

II. Постановка завдання. Мета статті полягає в узагальненні теоретичних досліджень фінансового механізму підприємств і виявленні специфічних ознак галузі пасажирських автотранспортних перевезень, що впливатимуть на фінансовий механізм автотранспортних підприємств.

III. Результати. В перші роки соціалістичного будівництва розповсюдженим був погляд на фінансову науку Ф.А. Менькова, який полягав у тому, що не існує вільної конкуренції і закону попиту та пропозиції, а навпаки, панують примусова влада, монопольний принцип, політичні та соціальні мотиви [1]. В цей період панувала концепція, відповідно до якої фінансові відносини викликані існуванням держави, а фінансовий механізм був заснований на податкових формах і методах мобілізації ресурсів і впливу на виробництво та реалізацію товарів.

За радянських часів фінансові дослідження були спрямовані на підвищення зацікавленості всіх суб'єктів фінансових відносин у розвитку власних джерел фінансування. Теоретичні дослідження стосувалися питань взаємодії категорій "національне багатство" та "фінансові ресурси", сутності та розподілу прибутку і доходів, соціально-економічного змісту фінансово-кредитного механізму.

За часів функціонування централізованого планування фінансовий механізм як окрема категорія майже не розглядався. Його функції виконував економічний механізм, в складі якого виокремлювали фінансово-кредитний механізм.

Одним із перших досліджень категорії фінансового (фінансово-кредитного) механізму була монографія М.А. Песселя. В роботі він визначив фінансово-кредитний механізм інтенсифікації суспільного виробництва як складову "частину єдиного механізму соціалістичного господарювання – сукупність методів, за допомогою яких використовується дія економічних законів соціалізму. І чим глибше вони пізнані та більш правильно застосовуються, тим більш ефективні рішення органів господарського керівництва, тим більш дієве використання фінансів та кредиту" [2, с. 23].

Г.В. Базарова зазначала, що "фінансово-кредитний механізм – складова частина економічного механізму управління народним господарством. Це сукупність форм і методів організації фінансово-кредитних відносин та їх використання в інтересах соціалістичного розширеного відтворення,

утримування та розвитку невиробничої сфери і задоволення інших суспільних потреб" [3, с. 17].

Обидва ці визначення містять єдиний головний аспект – провідна роль держави полягає у функціонуванні фінансово-кредитного механізму.

Пізніше робилися спроби розглядати відокремлено поняття фінансового та кредитного механізму. Так, В.І. Самаруха зазначав, що "в системі економічних відносин слід розглядати фінансовий і кредитний механізми не тільки у взаємозв'язку, але і окремо. При цьому не варто ототожнювати фінансові та кредитні відносини ... фінансовий механізм являє собою гнучку ланку господарського механізму і включає в себе економічні показники, важелі, прийоми та методи, які забезпечують створення, розподіл та використання сукупного суспільного продукту і національного доходу, госпрозрахункову діяльність первинних виробничих ланок." [4, с. 27].

Аналіз визначень фінансового механізму, що запропоновані різними авторами, дозволяє узагальнити їх за різними ознаками. Так, деякі автори визначають фінансовий механізм як сукупність форм, методів, важелів та інструментів (О.Д. Василик, В.М. Федосова, В.М. Суторміна, Н.Є. Заєць, М.К. Фісенко, Т.Є. Бондар, О.П. Кириленко, П.С. Нікольський) [5-9]. Інші вбачають у фінансовому механізмі системні ознаки і визначають його системою управління фінансами (А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, Г.Г. Нам, Н.В. Колчина) [10, 11]; системою управління фінансовими відносинами (А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін) [12] системою дії фінансових важелів (І.Т. Балабанов) [13]; та нарешті системою фінансових норм, методів, важелів та інструментів (О.М. Ковалюк) [14]. А Б.О. Райзберг, Л.М. Лозовський, О.Б. Стародубцева вважають фінансовий механізм складовою частиною господарського механізму [15]. В.П. Москаленко, О.В. Шипунова зазначають, що з метою більш раціонального та ефективного управління економікою підприємства в сучасних умовах господарювання необхідно поєднати економічний та фінансовий механізми в єдиний фінансово-економічний механізм підприємства. А поняття "фінансово-економічний механізм" ці автори визначають як найважливішу

складову господарського механізму, що відображає сукупність фінансових та економічних методів, способів, форм, інструментів та важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів та відносин з метою ефективного впливу на кінцеві результати діяльності підприємства [16, с. 35].

Необхідно зазначити, що фінансовий механізм являє собою складну систему, яка складається з підсистем. Щодо кількості та складу цих підсистем, то погляди сучасних економістів дещо відрізняються один від одного. Так, деякі автори (О.О. Воєводін, А.М. Жилкіна) відокремлюють дві підсистеми: механізм управління фінансовими відносинами і механізм управління грошовими фондами [17]. В.М. Опарін подає фінансовий механізм як взаємодію організаційної структури, фінансового забезпечення, фінансового регулювання та важелів впливу (стимулів та санкцій) [18]. Багато авторів (А.І. Балабанов, І.Т. Балабанов, В.В. Буряковський, А.М. Поддєрьогін, А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін та ін.) структуру фінансового механізму вбачають у співіснуванні п'яти основних підсистем: фінансових методів, фінансових важелів, правового забезпечення, нормативного забезпечення, інформаційного забезпечення (А.Д. Шеремет та Р.С. Сайфулін пропонують також до цього переліку включити фінансові відносини) [12, 19-21].

Таким чином, з аналізу досліджень, присвячених фінансовому механізму, стає зрозумілим, що на сьогодні сформувалося достатньо чітке визначення цього терміна. Хоча різні автори виділяють різні аспекти при визначенні фінансового механізму: структурний склад; систему заходів, направлених на використання об'єктивно існуючих грошових відносин; сукупність методів, за допомогою яких використовується дія економічних законів суспільства; сукупність форм, методів та важелів управління фінансовими відносинами. Проте, якщо узагальнити дослідження різних науковців у сфері фінансового механізму, то виявляється, що під фінансовим механізмом розуміють сукупність методів і форм, інструментів і важелів впливу на економічний і

соціальний розвиток розподільчих та перерозподільчих відносин, або форму організації відносин в сфері фінансів, кредиту, грошового обігу.

Виходячи з цього, вважаємо за можливе висловити і свою точку зору щодо фінансів та фінансового механізму.

По-перше, зазначимо, що поняття "фінанси" можна розподілити на наукову (теорія фінансів) та практичну частини (фінансова діяльність, або фінансовий менеджмент). Тому одразу слід розмежувати теоретичні та практичні аспекти фінансів взагалі. Теоретичний аспект пов'язується з системним уявленням фінансів, з дослідженням комплексу наукових категорій, з моделюванням способів, прийомів збагачення. Теоретичне дослідження фінансів має на меті визначити їх головну функцію та призначення на підставі з'ясування своєрідності фінансових відносин.

Практичний аспект фінансів – це сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення кінцевого результату. В процесі цих дій здійснюється залучення необхідних фінансових ресурсів, поєднання їх у виробничому процесі, реалізація створених послуг та отримання кінцевих фінансових результатів. Від ступеня ефективності процесу трансформації фінансових ресурсів залежить фінансова стабільність підприємства, його власників та працівників. Саме це і виявляється бажаним кінцевим результатом. Тобто практичне значення фінансів полягає в ефективності управління грошовими потоками, фінансовими ресурсами, фінансовою діяльністю підприємства. Найбільш повній та ефективній реалізації фінансами своїх функцій сприяє фінансовий механізм підприємств. Насамперед, за допомогою механізму управління фінансами підприємств досягається забезпеченість їх необхідними коштами. Ми схильні вважати, що головною функцією, яка визначає власне сутність фінансів, є розподільча. Тобто функція забезпечення підприємства коштами тісно пов'язана з розподільчою функцією фінансів, що здійснюється за допомогою фінансового механізму.

По-друге, фінансам з практичної точки зору притаманна цілеспрямованість – це не просто абстрактний та знеособлений процес обміну,

розподілу та перерозподілу вартостей. Наявність певних цілей передбачає управління фінансовими відносинами, яке має бути ефективним. Тому фінансово-господарська діяльність припускає наявність заздалегідь заданої цілі, розподіл фінансових ресурсів відповідно до необхідності досягнення цієї цілі, визначеної погодженістю інтересів усіх суб'єктів фінансово-господарської діяльності [4]. При цьому традиційний погляд на фінансово-господарську діяльність як засіб досягнення визначених цілей містить у собі те, що ця ознака підприємства розглядається як суб'єктивна [22]. На нашу думку, такий підхід не можна визнати коректним, тому що ціль завжди має визначену об'єктивну основу. Визначений рівень об'єктивності позначає і відповідний рівень вимог до фінансово-господарської діяльності підприємства, у тому числі і до функціонування фінансового механізму, де визначальні параметри задані об'єктивно – саме тому він може бути об'єктом наукових досліджень.

По-третє, нові умови суспільного розвитку припускають уточнення методологічного підходу до поняття "фінансовий механізм" та вихідних відносин, що забезпечують необхідність існування фінансового механізму. В економічній літературі розглядаються чотири підходи до цих відносин. Перший підхід розглядає відносини, що описуються об'єктивними економічними законами; другий – пов'язує існування фінансового механізму з необхідністю управління фінансовою діяльністю підприємства; третій – фінансовий механізм породжують так звані "базисні" та "надбудовні" відносини і необхідність узгодження їх у конкретній економічній реальності; четвертий – існування фінансового механізму пояснюється необхідністю прояву єдності фінансових відносин і грошового капіталу (фінансових ресурсів). Подібні методологічні неточності спричинили те, що поняття фінансового механізму, з одного боку, отримало розширене тлумачення, ледве не кожна значима проблема фінансово-господарської діяльності вважається проблемою фінансового механізму. А з іншого боку, – фінансовий механізм став ототожнюватися з іншими механізмами. Важливі висновки щодо дослідження сутності та значення визначення фінансового механізму наводить О.М. Ковалюк. Вона зазначає, що

існує багато фінансових механізмів, які необхідно розрізняти. Наприклад, поняття "механізм організації фінансів" та "фінансовий механізм організації" не є тотожними, оскільки перше визначає сукупність форм і методів, за допомогою яких упорядковують фінанси і фінансову діяльність; а друге – сукупність фінансових форм і методів, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток підприємства, установи, галузі [23]. Слід зазначити, що реалізація кінцевих цілей фінансово-господарської діяльності досягається за допомогою участі в цьому процесі якісно різнорідних факторів впливу, та може бути досягнута через систему механізмів (механізм управління фінансовими відносинами, механізм управління грошовими фондами, механізм забезпечення конкурентоспроможності, механізм ціноутворення, лізинговий механізм тощо). Іншими словами, те, що позначається терміном "фінансовий механізм підприємств", насправді є механізмом у механізмі. Цей висновок уявляється принципово важливим, тому що він виключає одномірний і спрощений підхід до проблеми дослідження фінансового механізму підприємств. При цьому слід зазначити, що досліджені як загальні проблеми функціонування фінансового механізму, так і особливості його функціонування в різних галузях і сферах економіки. Проте наукових досліджень стосовно фінансового механізму функціонування пасажирського автотранспорту поки що недостатньо. Необхідно також враховувати, що більшість робіт були написані в умовах соціалістичних, а не ринкових способів господарювання. У роботах розглянутого напрямку велика увага приділялася структуризації величини вартості транспортних послуг за цілями поїздок, соціально-демографічними характеристиками окремих груп населення, включаючи облік особливостей його розселення щодо центрів трудової діяльності і зайнятість у певних сферах народного господарства, що є, на наш погляд, трудомісткою задачею. У той же час, методи прямого стимулюючого впливу фінансових важелів на підвищення рівня транспортного обслуговування пасажирів у даних роботах майже не розглядалися. В окремих дослідженнях, навпаки, приділялася велика увага використанню стимулюючої функції фінансового механізму, яка

виражалась через систему розрахункових цін на транспортні послуги, однак, як джерело відшкодування усіх витрат пасажирського автотранспорту, які не компенсуються платою за проїзд населення, пропонувалося використання винятково коштів Державного і регіонального бюджетів. Зазначені вище підходи базувалися на планово-дотаційному механізмі фінансування і функціонування пасажирського автотранспорту і не приділяли уваги розрахунку конкретної величини необхідних дотаційних сум. Лише деякі автори [24] звернулися до задачі визначення необхідних фінансових коштів та віддавали перевагу обґрунтуванню нових джерел і порядку одержання коштів для повного відшкодування поточних і відтворювальних витрат пасажирського автотранспорту при повній або частковій відмові від централізованих бюджетних асигнувань. Проте фінансування пасажирського автотранспорту загального користування не може бути повністю забезпечене доходами від оплати проїзду, тобто через самофінансування. За своєю соціальною природою громадський транспорт не здатний ефективно функціонувати і розвиватися без фінансової підтримки державних органів управління. Це підтверджується практикою країн з розвинутою ринковою економікою.

IV. Висновки. Дослідження специфічних ознак діяльності підприємств пасажирського автотранспорту, особливостей їх фінансування та фінансового механізму пасажирських автопідприємств виявило деякі його особливості, що потребують:

- взаємодії підприємств пасажирського автотранспорту з державними і регіональними органами влади при виконанні соціально значимих перевезень;
- реалізації принципу збалансування інтересів суб'єктів ринку пасажирських автоперевезень, який проявляється в досягненні стабільної роботи підприємств галузі, задоволенні попиту всіх категорій населення на пасажирські перевезення;

- дотримання принципу системності при використанні фінансових методів та важелів для забезпечення стабільної роботи підприємств пасажирського автотранспорту.

З урахуванням викладених положень надамо визначення поняття "фінансового механізму функціонування підприємств пасажирського автотранспорту": *фінансовий механізм функціонування підприємств пасажирського автотранспорту – це складова системи управління підприємством, що являє собою сукупність фінансових взаємовідносин, методів і важелів, які використовуються підприємством і визначаються державою з метою забезпечення стабільної роботи підприємств пасажирського автотранспорту та виконання ними соціальної функції.*

Таким чином, фінансовий механізм функціонування підприємств пасажирського автотранспорту включає пов'язані між собою методи і важелі фінансового механізму підприємства і державного механізму управління фінансами.

Література:

1. Меньков Ф.А. Основные начала финансовой науки. – М., 1924. – С. 7.
2. Пессель М.А. Финансово-кредитный механизм интенсификации общественного производства. – М.: Финансы, 1977.
3. Роль финансов в социально-экономическом развитии страны / Под ред. Г.В. Базаровой. – М., 1986. – С. 17.
4. Самаруха В.И. Формирование и развитие финансового механизма автотранспортных предприятий. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1990. – 152 с.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів. – К.: НІОС. – 2000. – С. 104.
6. Государственные финансы: Учеб. пособие / Под ред. проф., д-ра. экон. наук В.М. Федосова, С.Я. Огородника и В.Н. Суторминой. – К.: Лыбидь, 1991. – С. 68.
7. Заяц Н.Е., Фисенко М.К., Бондарь Т.Е. и др. Теория финансов: Учебное пособие. – 2-е изд., стереотип. – Мн.: Выш. школа, 1998. – С. 142.

8. Кириленко О.П. Фінанси: Навч. посібник. – Тернопіль: Т.О.В. ЦМДС, 1998. – С. 34.
9. Никольский П.С. Финансы в системе хозяйственного механизма управления промышленностью. – М.: Финансы и статистика, 1982.
10. Поддєрьогін А.М., Буряк Л.Д., Нам Г.Г. та ін. Фінанси підприємств: Підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 1999. – С. 18.
11. Финансы предприятий / Под ред. проф. Н.В. Колчиной. – М.: Финансы, ЮНИТИ. – 1998. – С. 16.
12. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 343 с.
13. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? – М.: Финансы и статистика, 1994. – с. 25.
14. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): Наук. моногр. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2002. – С. 22.
15. Райзберг Б.А. и др. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.М. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – 2-е изд., исправл. – М.: ИНФРА-М, 1999. – с. 369.
16. Москаленко В.П., Шипунова О.В. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия: научно-методическое издание / Под научной редакцией д.э.н., профессора В.П. Москаленко – Сумы: Издательство «Довкілля», 2003. – 176 с.
17. Справочник финансиста предприятия. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 368 с.
18. Опарин В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2001. – 240 с.
19. Балабанов А.И. Балабанов И.Т. Финансы. – СПб.: Питер, 2000. – 192 с.
20. Буряковський В.В., Кармазін В.Я., Каламбет С.В. Фінанси підприємств: Учебний посібник / Під ред. В.В. Буряковського. – Дніпропетровськ: Пороги, 1998. – 246 с.

21. Фінанси підприємств: Підручник / Под ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.

22. Ещенко П.С., Кравчук Л.М., Палкин Ю.И. Новый хозяйственный механизм. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 354 с.

23. Ковалюк О.М. Методологічні основи фінансового механізму // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 51-59.

24. Совершенствование финансового механизма городского пассажирского транспорта / А.Е. Тимошенко "Управление системами транспортного обслуживания". – М.: МАДИ, 1982. – С. 80-87.